

פרשת מטות

כעסו של משה רבנו

מלחמת מדיין

פרשת מטות מתארת את מלחמת הנקמה של בני ישראל באומה המדיינית, אשר בעצתו של בלעם הרשע הכשילה את עם ישראל בזנות, שגרמה למגיפה שבה מתו עשרים וארבעה אלף איש מבני ישראל. במלחמת הנקם נחלו בני ישראל הצלחה גדולה ביותר, כאשר הרגו את כל הזכרים, את חמשת מלכי מדיין ואת בלעם בן בעור. כמו כן, נלקחו בשבי נשי מדיין, טפס ורכושם.

בגמר המלחמה, כאשר משה גילה שלוחמים החיו את הנקבות ולא השלימו את הנקמה, הוא כעס על ראשי הצבא: "וַיִּקְצַף מֹשֶׁה עַל פְּקוּדֵי הַחַיִּל שְׂרֵי הָאֲלָפִים וְשְׂרֵי הַמֵּאוֹת הַבָּאִים מִצִּבְאָה הַמִּלְחָמָה. וַיֹּאמֶר אֲלֵיהֶם מֹשֶׁה הַחַיִּיתֶם כָּל נִקְבָּה?!" (לא, יד-טו). משה ממשיך בדבריו אל החיילים, ומלמד אותם כיצד עליהם לטהר את עצמם ואת הכלים ששבו אתם מן המלחמה: "וְאֵתֶם חָנוּ מִחוּץ לַמַּחֲנֶה שְׁבַעַת יָמִים כָּל הָרֶג נֶפֶשׁ וְכָל נִגְעַת בְּחֻלָּה תִּתְחַטְּאוּ בַיּוֹם הַשְּׁלִישִׁי וּבַיּוֹם הַשְּׁבִיעִי אֲתֶם וְשִׁבְיֵיכֶם. וְכָל בְּגָד וְכָל פְּלִי עוֹר וְכָל מַעֲשֵׂה עֲזִים וְכָל פְּלִי עֵץ תִּתְחַטְּאוּ" (שם, יט-כ). אולם באמצע העניין נאלם דיבורו של משה ובמקומו המשיך **אלעזר הכהן** את לימוד ההלכות: "וַיֹּאמֶר אֶלְעָזָר הַכֹּהֵן אֶל אֲנָשֵׁי הַצִּבְאָה הַבָּאִים לַמִּלְחָמָה זֹאת חֻקַּת הַתּוֹרָה אֲשֶׁר צִוָּה ה' אֶת מֹשֶׁה. אִךְ אֵת הַזֶּהָב וְאֵת הַכֶּסֶף אֵת הַנְּחֹשֶׁת אֵת הַבְּרֹזֶל אֵת הַבְּדִיל וְאֵת הַעֲפָרָת. כָּל דָּבָר אֲשֶׁר יָבֵא בְּאֵשׁ תַּעֲבִירוּ בְּאֵשׁ וְטָהַר אִךְ בְּמֵי נֹדָה יִתְחַטְּאוּ וְכָל אֲשֶׁר לֹא יָבֵא בְּאֵשׁ תַּעֲבִירוּ בַּמַּיִם. וְכַבִּסְתֶּם בְּגְדֵיכֶם בַּיּוֹם הַשְּׁבִיעִי וְטָהַרְתֶּם וְאַחַר תָּבִאוּ אֶל הַמַּחֲנֶה" (שם, כא-כד).

הכעס ושכחת ההלכה

מדוע לאחר שפתח משה בתוכחה לראשי הצבא הוא הפסיק את דיבורו ובמקומו המשיך את הציווי אלעזר הכהן? תשובה לשאלה זו ניתנה על ידי רש"י בעקבות המדרש, שכיון שמשה רבנו בא לכלל כעס, אזי כעסו יכול היה להביא אותו לידי טעות הלכתית. כדי שזה לא יקרה, נתעלמה ממנו ההלכה, ומי שמסר אותה היה אלעזר בנו של אהרון הכהן, שההלכה היתה ידועה לו.

בפירושו רש"י מציין עוד שתי פעמים שבהן בא משה לכלל כעס ומתוך כך בא לכלל טעות. בפרשת שמיני לאחר מות שני בני אהרון, משה פונה לאהרון ולבניו הנותרים אלעזר ואיתמר בקשר לעובדה שהקורבן שהוקרב נשרף על ידיהם בלא שיאכלו אותו: "וְאֵת שְׂעִיר הַחֲטָאת דָּרֹשׁ דָּרֹשׁ מֹשֶׁה וְהִנֵּה שָׂרָף וַיִּקְצַף עַל אֶלְעָזָר וְעַל אֵיתָמָר בְּנֵי אַהֲרֹן הַנּוֹתְרִים לֵאמֹר. מִדּוּעַ לֹא אֲכַלְתֶּם אֶת הַחֲטָאת בְּמָקוֹם הַקֹּדֶשׁ" (ויקרא י, טז-יז). גם במקרה זה משה כועס, ובכעסו נתעלמה ממנו ההלכה, לפיה אונן (כלומר אדם שמתאבל על קרובו) אסור לו לאכול בשר קודשים, ולכן

אהרון ובניו שרפו את בשר שעיר החטאת. לאחר ששמע את הסברו של אהרון, הבין משה כי לא היתה סיבה לכעסו, ומעידה תורתנו, "וַיִּשְׁמַע מֹשֶׁה וַיִּיטֵב בְּעֵינָיו" (שם פסוק כ).

המקרה הנוסף שבו משה כעס היה בפרשת מי מריבה: "וַיִּקְהֵלוּ מֹשֶׁה וְאַהֲרֹן אֶת הַקָּהָל אֶל פְּנֵי הַסֵּלַע וַיֹּאמְרוּ לָהֶם שְׁמַעוּ נָא הַמְּרִים הֵמָּן הַסֵּלַע הַזֶּה נֹצֵיָא לְכֶם מַיִם" (במדבר כ, י). לפי רש"י ומדרשים רבים משה כעס כאן, בכעסו הוא כינה את כל העם בביטוי "המְרִים", ובגלל כעס זה בא לכלל טעות. בטעותו הוא לא דיבר אל הסלע כפי שצווה, ובכך ככל הנראה לא קידש את שם שמיים כמצופה. וראויים לכאן דברי הרמב"ם:

ואתה יודע שאדון הראשונים והאחרונים, משה רבנו עליו השלום... חטאו הוא שנטה לצד אחד מן הקצוות ממעלת המידות, והיא: הסבלנות. כאשר נטה לצד הרגזנות באמרו: "שמעו נא המורים" (במדבר כ, י). דקדק עליו השם יתברך שיהיה אדם כמוהו כועס לפני עדת ישראל במקום שאין ראוי בו הכעס. וכיוצא בזה בדין האיש ההוא – חילול השם הוא.¹

לדעת הרמב"ם העם שראה את משה קוצף, היה בטוח שאיש בעל מידות טרומיות כמשה רבנו קוצף כי הקב"ה קוצף. זו היתה מסקנה מוטעית של העם כי הקב"ה לא קוצף כלל. האחריות לטעות זו היא של משה שכעס ובכך הביא לחילול ה' בפרשה זו.

במדרש שמות רבה,² מונה גם רב הונא שלושה מקומות שבהם כעס משה ונשתכחה ממנו הלכה, אך במקום פרשת מי מריבה, הוא מציין דווקא את פרשת המן (שמות טז). בפרשה זו משה כעס על האנשים שליקטו ביום חול יותר מכפי שנצטוו – עומר אחד לכל נפש. הספורנו בפירושו מסביר, שכעסו של משה נבע מכך שהם עשו זאת לא בגלל רעב אלא בגלל רצונם לנסות את הקב"ה. מכל מקום, כעסו של משה גרם לכך שהוא שכח ללמד את העם את הלכות השבת שעליהן נצטווה. משה לא מסר לעם מראש, שבשבת לא ירד מן ולכן ביום שישי על האנשים לאסוף מנה כפולה. למעשה מבחינת נשיאי העדה המנה הכפולה ביום שישי היתה הפתעה, ורק כשבאו ראשי הנשיאים אל משה הוא נזכר שטרם לימד אותם ואמר להם: "וַיֹּאמְרוּ אֲלֵהֶם הוּא אֲשֶׁר דִּבֶּר ה' שְׁפֹתוֹן שִׁבֹת קִדְשׁ לָהּ" (שמות טז, כג).

לדעתי, ההבדל בין המניין שרש"י מביא לזה שמובא בשם רב הונא, נעוץ בכך שרש"י בחר להביא את שלושת המקרים שבהם ברור לחלוטין כי כעסו של משה גרם נזק. מקרים אלו הם מלחמת מדן (בפרשתנו) כשנעלמה ממנו ההלכה, במי מריבה כשכעסו של משה גרם לו לחטא, ובפרשת שמיני כשכעסו של משה גרם לו לטעות בדבר הלכה. רש"י לא הביא את הכעס בפרשת המן, או משום שחשב שהכעס הזה מוצדק יותר, או משום שתוצאותיו של הכעס בפרשת המן לא היו חמורות.

מידה רעה

חז"ל היו מודעים להשפעה השלילית של הכעס על כל אדם. הם למדו זאת בין היתר גם מכעסו של משה. כך למשל לימד האמורא ריש לקיש על כעסו של משה בפרשתנו:

¹ "הקדמת שמונה פרקים", פרק ד.

² ויקרא רבה יג, א.

כל אדם שכועס, אם חכם הוא חכמתו מסתלקת ממנו, אם נביא הוא נבואתו מסתלקת ממנו. אם חכם הוא חכמתו מסתלקת ממנו [למדנו] ממשה, דכתיב "ויקצוף משה על פקודי החיל"³.

במסכת אבות דרבי נתן מסבירים את הביטוי "הווי מתונים בדין" על סמך ניתוח כעסו של משה בפרשתנו. זו לשון אבות דרבי נתן

"הווי מתונים בדין" – כיצד? מלמד שיהא אדם ממתין בדבריו ואל יהי מקפיד על דבריו, שכל המקפיד על דבריו משכח את דבריו... מצינו במשה רבינו ששכח את דבריו שנאמר "ויאמר אלעזר הכהן אל אנשי הצבא הבאים למלחמה זאת חוקת התורה אשר צוה ה' את משה", משה צווה ולא אותי... והיכן מצינו במשה שהקפיד על דבריו? הרי הוא אומר בפקודי החיל "ויקצוף משה על פקודי החיל"⁴.

נמצאנו למדים כי מידת הכעס השפיעה בצורה שלילית גם על גדול המנהיגים והנביאים, האדם שהיה קרוב לקב"ה יותר מכל בן אנוש. הווי אומר, שאיש אינו חסין מפני מידה זו והשפעותיה השליליות. כדברי אבות דברי נתן: "והלא דברים קל וחומר, ומה משה רבינו חכם גדול שבגדולים, אב לנביאים, בשעה שהקפיד על דבריו שכח את דבריו, אנו על אחת כמה וכמה. מלמד שיהא אדם ממתין בדבריו ולא יהיה מקפיד על דבריו".

כעס מוצדק

דומה כי מכל המקומות בהם משה כעס, במקום אחד בלבד, בכעסו על חטא העגל, הכעס נתפס כדבר חיובי. כשמשה ירד מהר סיני עם הלוחות הראשונים בידי נאמר: "וַיְהִי כַּאֲשֶׁר קָרַב אֶל הַמִּטְחָה וַיֵּרָא אֶת הָעֵגֶל וּמַחֲלַת וַיַּחַר אַף מֹשֶׁה וַיִּשְׁלַךְ מִיָּדוֹ אֶת הַלְּחֹת וַיִּשְׂפֹּר אֹתָם פַּתַּח הַקֶּהָר" (שמות לב, יט). חרון אף זה ושבירת הלוחות בעקבותיו נזקפים לשבח של משה. כך בדברי המדרש:

התחיל מצטער על שבור הלוחות, ואמר לו הקב"ה: אל תצטער...בלוחות הראשונות שלא היו אלא עשרת הדברות ובלוחות השניים אני נותן לך שיהיה בהם הלכות מדרש ואגדות... ולא עוד, אלא שאתה מבושר שמחלתי לך על חטייה שלך.⁵

זאת ועוד בחתימת ספר דברים נאמר "וּלְכֹל הַיָּד הַחֲזָקָה וּלְכֹל הַמּוֹרָא הַגָּדוֹל אֲשֶׁר עָשָׂה מֹשֶׁה לְעֵינֵי כָל יִשְׂרָאֵל". מפרש רש"י במקום "לעיני כל ישראל – שנשאו ליבו לשבור הלוחות לעיניהם, "שנאמר ואשברם לעיניכם", והסכימה דעת הקב"ה לדעתו.

³ פסחים 10 ע"ב. ריש לקיש מגיע למסקנה שאי אפשר לפרש שמשה ביקש מראש מאלעזר הכהן שילמד את ההלכות, כי אם זה היה המצב אז אלעזר היה מלמד את כל ההלכות של נושא הגעלת הכלים וההיטהרות. אבל כאן רואים מלשון התורה שמשה מפסיק באמצע הנושא ואלעזר ממשיך את לימוד ההלכות. מכאן המסקנה שבגלל כעסו של משה, נשתכחו ממנו ההלכות, ואלעזר שלמד את ההלכות הללו ממשה המשיך ללמד במקומו.

⁴ אבות דרבי נתן א, ד. רעיון דומה מאד מובא גם במדרש משלי כה, א.
⁵ שמות רבה, מו א.

אם כן, הכעס הוא מידה מגונה ביותר. מחברו האנונימי של ספר המוסר המפורסם אורחות צדיקים מונה את מגרעותיו של הכעס: הכעסן אין לו חן בעיני הבריות, הכעס מביא אדם לידי מחלוקת, הכעס גורם עזות לאדם, הכעס מביא לידי טעות. לדעתו השתיקה ודיבור בקול נמוך מבטלים את הכעס. להלן מעט שבמעט מדבריו:

צו חכמים להתרחק מן הכעס, עד שינהג עצמו שלא ירגיש אפילו בדברים המכעיסים אותו, עד שיעקור הכעס מלבבו, וזהו דרך טובה. ודרך צדיקים, הם נעלבים ולא עולבים, שומעים חרפתם ואינם משיבים.⁶

יהי רצון שנזכה להפנים זאת.

⁶ אורחות צדיקים, שער יב.